

Γεωγραφίες

Αρ. 29 (2017)

Γεωγραφίες, Τεύχος 29, 2017

**ΓΙΑ ΤΗΝ DOREEN MASSEY: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ
ΣΗΜΕΙΩΜΑ**

Ντίνα Βαΐου

ΓΙΑ ΤΗΝ DOREEN MASSEY: ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ντίνα Βαΐου¹

Τον περασμένο Ιούνιο, μόλις άκουσα το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στο Ηνωμένο Βασίλειο, η αυτόματη σκέψη μου ήταν “θα τηλεφωνήσω στην Doreen να μάθω τι έγινε” - μόνο που αμέσως χρειάστηκε να με επαναφέρω στην πικρή πραγματικότητα: η Doreen δεν είναι πια μαζί μας και δεν θα μοιραστούμε ξανά τις σκέψεις, τη ζεστασιά και το χιούμορ της. Και αυτό το εισαγωγικό σημείωμα στο αφιέρωμα των Γεωγραφιών μάλλον δεν μπορώ να το γράψω αποστασιοποιημένα όπως αρμόζει σε μια διανοούμενη του διαμετρήματος της Doreen, η οποία άνοιξε δρόμους στη γεωγραφική σκέψη πολιτικοποιώντας την, δίδαξε ήθη στον ακαδημαϊκό χώρο με το παράδειγμά της και αμφισβήτησε κάθε ορθοδοξία τόσο στο πεδίο της επιστήμης όσο και σε αυτό της πολιτικής.

Σ’ αυτούς τους δύσκολους καιρούς, όπου ο νεοφιλελευθερισμός έχει “απαγάγει τις λέξεις μας” (όπως έγραφε η Doreen, στον *Guardian*, 1/6/2013 και αργότερα στο *Kilburn Manifesto*, 2015, κεφ. 1), η απώλεια ενός τόσο φωτεινού μυαλού και μιας τόσο ενεργής αριστερής φεμινίστριας φαντάζει ακόμη μεγαλύτερη, καθώς ξεπερνάει τα όρια της προσωπικής εμπλοκής. Από εκείνο το κείμενό της είναι και το πιο κάτω μικρό απόσπασμα:

“Ας σκεφτούμε, για παράδειγμα, αυτή τη δέσμη λέξεων ‘επένδυση/δαπάνες/ κερδοσκοπία’. Κάθε όρος φέρει ηθικές συνδηλώσεις: επένδυση καλό πράγμα, δαπάνες ένα κόστος, πιθανόν ένα βάρος, κερδοσκοπία, με μια χρηματοοικονομική έννοια, πιο αμφιλεγόμενο. Ας σκεφτούμε τώρα πως χρησιμοποιούνται αυτές οι λέξεις στον καθημερινό και τον πολιτικό λόγο, για παράδειγμα το ζεύγος επένδυση/δαπάνες. Επένδυση, στους εθνικούς λογαριασμούς, είναι χρήμα που διατίθεται για πράγματα όπως τα κτίρια και οι υποδομές. Δαπάνες από την άλλη πλευρά είναι χρήμα που διατίθεται πχ για τους μισθούς των ανθρώπων που λειτουργούν τις υπηρεσίες για τις οποίες η επένδυση κατασκευάζει τις υποδομές. Έτσι, η κατασκευή ενός σχολείου είναι επένδυση (ηθική συνδήλωση: καλό πράγμα), ενώ η πληρωμή των δασκάλων ή των επιστατών είναι δαπάνη (καθαρό κόστος, ένα βάρος). Ας σκεφτούμε αμέσως τις έμφυλες επιπτώσεις μιας τέτοιας αντίληψης.”

Σαν δημόσια διανοούμενη, η Doreen δεν ασχολιόταν με τη θεωρία μόνο για το προχώρημα της ίδιας της θεωρίας. Το έκανε για να ρίξει φως σε θεωρούμενα γνωστά θέματα και κοινότερες διατυπώσεις και, κυρίως, για να ανοίξει τρόπους να σκεφτόμαστε (για) τον κόσμο στην κατεύθυνση της ανατροπής των “αυτονόητων” που κατασκευάζουν ιεραρχίες ένταξης/αποκλεισμού μέσα από εκμεταλλευτικές σχέσεις και ...λόγους που τις αποκρύπτουν.

Τα κείμενα του αφιερώματος

Το αφιέρωμα αυτό στις *Γεωγραφίες* έρχεται να συμπληρώσει τις “Γαιοεπικαιρότητες” του τ. 21/2013 που αναφέρονται στην αναγόρευση της Doreen Massey σε επίτιμη διδάκτορα του Τμήματος Γεωγραφίας του Χαροκοπείου Πανεπιστημίου και τη σύντομη αναφορά στη απώλειά της στο τ. 28/2016. Περιλαμβάνει κείμενα τα οποία αναδεικνύουν ζητήματα και προβληματισμούς που έχει επεξεργαστεί η Doreen Massey στη μακρά διάρκεια επιστημονικής και πολιτικής της δραστηριότητας, αλλά και προσωπικές εμπειρίες συνάντησης, διανοητικής και υλικής, με την ίδια.

Το άρθρο της Λίλας Λεοντίδου ξεκινάει με μια γλαφυρή αφήγηση μιας πολυετούς φιλίας και των κατά καιρούς διασταυρούμενων τροχιών, που εικονογραφεί, μεταξύ άλλων και, πολλαπλές πλευρές της προσωπικότητας της Doreen. Το δεύτερο μέρος του άρθρου αποτελεί μια περιήγηση/ξενάγηση στη συνεισφορά της Doreen Massey

1. Καθηγήτρια ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας, divaiou@central.ntua.gr.

Επίσκεψη στο Λαύριο (1992), D. Massey και Ντ. Βαΐου.

στην ανθρωπογεωγραφία, μέσα από τέσσερις έννοιες οι οποίες αντιστοιχούν σε βιβλία ή άρθρα της: “η γεωγραφία έχει σημασία”, “χωρικοί καταμερισμοί εργασίας”, “μια παγκόσμια αίσθηση του τόπου”, “οι γεωμετρικές δυνάμεις”. Στις έννοιες αυτές η Λίλα Λεοντίδου αναζητά τις δικές της αναφορές και συνεισφορές.

Ο Άρης Καλαντίδης επισημαίνει τρία σημαντικά χαρακτηριστικά (του έργου) της Doreen Massey: τις πολλαπλές (επαν)επεξεργασίες θεμάτων μέσα από ρωγμές και ανοιχτά ερωτήματα που προϋδεάζουν για τον μη-τελικό χαρακτήρα των διατυπώσεων’ την ιδιαίτερη προσοχή στη γλώσσα ανάλογα με το κοινό στο οποίο απευθύνεται κάθε έργο’ τη σύνθεση επιστημονικών και πολιτικών αναζητήσεων. Με αυτά τα δεδομένα, το άρθρο ξεχωρίζει τέσσερις θεματικές που διαπερνούν το έργο της Doreen Massey: “χωρικός καταμερισμός εργασίας”, “χώρος-χρόνος-τόπος”, “χώρος και φύλο”, “χώρος και πολιτική”. Όπως επισημαίνει το άρθρο, καθώς τις θεματικές αυτές η Doreen Massey τις αναπτύσσει και τις επεξεργάζεται στο πέρασμα σχεδόν πέντε δεκαετιών, “είναι σαν να παρακολουθούμε έναν συνεχή διάλογο με τον εαυτό της αλλά και με μύριες διαφορετικές ιστορίες σκορπισμένες σε όλον τον πλανήτη, συνδεδεμένες μεταξύ τους με αόρατες γραμμές”.

Στο άρθρο της Jane Wills (μετάφραση Γεωργία Σολδάτου) παρακολουθούμε τις επεξεργασίες της Doreen Massey για τις διασυνδέσεις τόπου και πολιτικής, στις οποίες η συγγραφέας διακρίνει δύο φάσεις. Η πρώτη, την οποία ονομάζει “πολιτική επί τόπου” (politics in place), αναφέρεται στη δεκαετία 1980 και την αναδύομενη τότε νεοφιλελεύθερη τάξη και διατυ-

πώνεται συγκροτημένα στο βιβλίο *Χωρικοί καταμερισμοί εργασίας* (*Spatial Divisions of Labour*, 1984), αλλά και σε άλλα βιβλία και άρθρα της περιόδου. Η δεύτερη φάση, “πολιτική του τόπου” (politics of place), αποτελεί μέρος μιας γενικότερης στροφής προς σχεσιακές προσεγγίσεις του τόπου και του τοπικού, η οποία αποκτάει μια, έστω και πρόσκαιρα, ολοκληρωμένη μορφή στο βιβλίο *Για το Χώρο* (*For Space*, 2005), αλλά και στο *World City* (2007).

Η Δήμητρα Σιατίτσα και ο Χάρης Κωνσταντάτος παρουσιάζουν και σχολιάζουν κριτικά το συλλογικό εγχείρημα *After Neoliberalism? The Kilburn Manifesto* (2015) ως μία προσπάθεια να αλλάξουν οι όροι με τους οποίους γίνεται η δημόσια πολιτική συζήτηση, στο Ηνωμένο Βασίλειο και ευρύτερα, για την κρίση του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού. Το *Μανιφέστο*, όπου η Doreen Massey συμμετέχει σε τέσσερα κεφάλαια, είναι κομμάτι μιας ευρύτερης και πιο μακροχρόνιας συζήτησης από τις σελίδες του περιοδικού *Soundings*, η οποία εστιάζει “στα αίτια της κρίσης - την αυξανόμενη ανισότητα και την αποδυνάμωση της εργασίας - αλλά και στην αποτυχία των κυρίαρχων ελίτ να την αντιμετωπίσουν με την ίδια ‘συνταγή’”. Παράλληλα με την έμφαση στις ταξικές ανισότητες, υπογραμμίζονται ιδιαίτερα τα ζητήματα μετανάστευσης και επαναδιαπραγμάτευσης εθνοτικών και έμφυλων ταυτοτήτων.

Τα επόμενα δύο άρθρα σχολιάζουν τις επιρροές του έργου της Doreen Massey στις ερευνητικές αναζητήσεις των συγγραφέων τους. Συγκεκριμένα, η Ίρις Πολύζου αναζητά επεξεργασίες και ερμηνείες των σύγχρονων μεταναστεύσεων μέσα από τρεις θεματικές: τις άνισες «γεωμετρικές δυνάμεις» οι οποίες καθορίζουν την κινητικότητα των ατόμων, την έννοια του «συνανήκειν» όπως αυτή εν-τοπίζεται στην κλίμακα της πόλης ή της γειτονιάς και, τέλος, την εναλλαγή της τοπικής και της παγκόσμιας κλίμακας για μια πιο διευρυμένη ανάγνωση των διεθνικών μεταναστεύσεων. Η Ειρήνη Μίχα εστιάζει στον πρόσφατο προβληματισμό γύρω από τις χωρο-κοινωνικές παραμέτρους της παιδικής ηλικίας και τις προσεγγίσεις που επισημαίνουν της σημασία του χώρου στην καθημερινότητα των παιδιών και στα προγράμματα των σχολείων, στο πλαίσιο αφ’ ενός της κριτικής παιδαγωγικής (critical pedagogy) και αφ’ ετέρου της ερευνητικής περιοχής των γεωγραφιών των παιδιών (children’s geographies).

Δύο σύντομα σχόλια κλείνουν το κύριο μέρος του αφιερώματος. Η Αγάπη Τσίκλη αναστοχάζεται τις προ-

σωπικές της αναζητήσεις και τη συμβολή του έργου της Doreen Massey στη συγκρότηση και εμπέδωσή τους, ιδιαίτερα όταν η γεωγραφία στην Ελλάδα ήταν ένα σχετικά “νέο” επιστημονικό πεδίο. Η σημασία της γεωγραφίας, η χωρικότητα ως τρόπος σκέψης, η πολλαπλότητα και το φύλο συνδέουν τις αναζητήσεις αυτές με τις θεωρητικές διατυπώσεις και επεξεργασίες της Doreen Massey. Τέλος, η Μαριώ Χαϊδοπούλου Βρυχέα σχολιάζει την πολιτική στάση της Doreen Massey στην εκπαίδευση, την επιστημονική συζήτηση, την καθημερινή ζωή.

Το αφιέρωμα συμπληρώνεται από σύντομες βιογραφικές σημειώσεις και μια εργογραφία της Doreen Massey, με όλες τις επιφυλάξεις αθέλητων παραλείψεων, από ένα έργο τόσο εκτεταμένο και πολυσχιδές.

...κλείνοντας

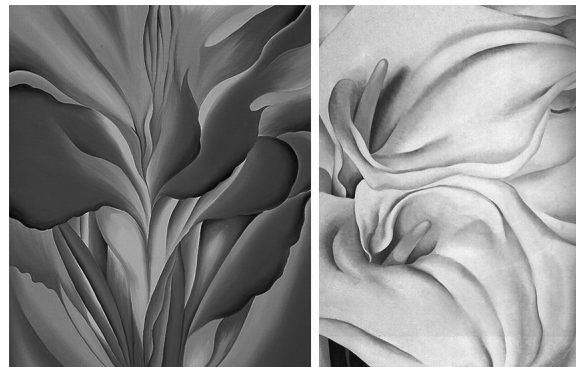
Δεν είναι προφανώς δυνατόν να συνοψίσουμε την πολύπλευρη δραστηριότητα της Doreen Massey της από της δεκαετία 1960 ως τις μέρες μας. Τα κείμενα του αφιερώματος επισημαίνουν σημαντικές πλευρές της δουλειάς και της παρουσίας της, που θα ήθελα να συνοψίσω κλείνοντας αυτό το σύντομο εισαγωγικό σημείωμα². Όπως μας έμαθε η Doreen Massey, ο χώρος είναι προϊόν αλληλεξαρτήσεων και συγκροτείται μέσω αλληλεπιδράσεων από το παγκόσμιο ως το τοπικό. Ταυτόχρονα είναι η σφαίρα της δυνατότητας να υπάρχει πολλαπλότητα, να συνυπάρχουν ξεχωριστές τροχιές, περισσότερες από μία φωνές και εκδοχές για “την πραγματικότητα”. Από την άποψη αυτή, ο χώρος δεν είναι ποτέ μια παγιωμένη οντότητα ή ένα κλειστό σύστημα, βρίσκεται συνεχώς “εν τω γίνεσθαι”. Έτσι, το μέλλον αναδύεται ως “ανοικτό”, χωρίς δηλαδή προδιαγεγραμμένη ή γνωστή κατεύθυνση προόδου, ανάπτυξης ή εκσυγχρονισμού. Τέλος, ο λόγος των διανοουμένων της Αριστεράς και όσων ασχολούνται με το χώρο και τη γεωγραφία δεν έχει κανένα λόγο να είναι δυσνόητος και απρόσιτος, αφού στόχος της θεωρητικής δουλειάς είναι να γίνεται προσιτή και να αποτελεί αφορμή για σκέψη.

Δεν είναι τυχαίο που όλες/οι οι συγγραφείς του αφιερώματος επισημαίνουν αυτή τη βαθύτατη πολιτική στάση της Doreen, η οποία τις/τους έχει εμπνεύσει επιστημονικά μέσα από το έργο της, αλλά ταυτόχρονα έχει αφήσει το αποτύπωμα της αιθέριας ενσώματης παρουσίας της και μιας ηθικής της επιστήμης και της κα-

θημερινής πρακτικής που γίνονται όλο και πιο σπάνιες στις μέρες μας. Σ’ αυτό το μήκος κύματος, κλείνω με τα λόγια της ίδιας της Doreen, από μια πρόσφατη συνέντευξη της³:

“... υπάρχει ένα πραγματικό ζήτημα, τουλάχιστον για εμένα, σχετικά με το πώς “ζούμε” τις θεωρητικές μας διατυπώσεις. [...] Η ιδέα πως είμαστε μέσα στην κοινωνία κάπως μεταβάλλει τη δυνατότητα να διατυπώνουμε αποφθέγματα από τα ύψη του Ολύμπου “ (σελ. 261).

Παραμένουμε τυχερές/οι που μέσα από την εκπληκτική (stunning - μια αγαπημένη της λέξη) ποικιλία και το βάθος των γραπτών της, οι ιδέες της, ο τρόπος και η αισιόδοξη στάση της για τη ζωή και την πολιτική μένουν μαζί μας. Όπως όμως οι μαυρόασπρες εικόνες δύσκολα μπορούν να αποδώσουν τα παθιασμένα χρώματα της αγαπημένης μας ζωγράφου Georgia O’Keefe (ως μια υπόρρητη αναφορά στις “συναντήσεις” της Doreen με την τέχνη), έτσι και τα λόγια δύσκολα μπορούν να εκφράσουν το μέγεθος της απώλειας της αγαπημένης φίλης μιας ζωής...

Georgia O’Keefe *Flowers*⁴

Σημειώσεις

1. Καθηγήτρια ΕΜΠ, Τομέας Πολεοδομίας και Χωροταξίας.
2. Για μια πιο αναλυτική αναφορά, βλ. Βαΐου, Ντ. και Χατζημυχάλης, Κ. (2012), *Ο Χώρος στην Αριστερή Σκέψη*, Αθήνα: Ινστιτούτο Νίκος Πουλαντζάς και νήσος.
3. “‘Stories so far’: A conversation with Doreen Massey”, edited by D. Featherstone, S. Bond and J. Painter, στο Featherstone, D and J. Painter (2015) *Spatial Politics. Essays for Doreen Massey*, Oxford: Wiley-Blackwell (σελ. 253-266).
4. Από κάρτες που αγόρασα όταν είχαμε επισκεφθεί με τη Doreen την έκθεσή της στο Λονδίνο, ούτε θυμάμαι πια πότε ακριβώς.